

Lajitutkimus keskus–periferia-mallin äärellä
Yhden sukupuolen dystopia kirjallisen periferian lajina
Saija Isomaa

Keskustelua kirjallisuudenlajeista on kansainvälisellä kentällä käyty perinteisesti pitkälti antiikin ja keskiajan klassikoiden sekä suurten länsimaisten kielialueiden – englannin-, saksan- ja ranskankielisten – kirjallisuuksien pohjalta. Myös historiallisuuteen pyrkivät lajiteoriat pohjautuvat tyypillisesti jonkin suuren kielialueen kirjallisuuteen tai keskittyvät vastaamaan lajien luonnetta koskeviin peruskysymyksiin. Näkökulman rajaamiselle on hyvät perusteet, sillä laji-ilmiöiden kenttä on kansainvälisyydessään liian laaja käsiteltäväksi yksittäisessä tutkimuksessa tai yhden tutkijan voimin.

Lajien kansainvälisyyden teoreetikolle asettamaa haastetta on käsitelty esimerkiksi Alastair Fowler teoksensa *Kinds of Literature* (1982, v–vii) esipuheessa. Hän myöntää keskittyvänsä englantilaisen kirjallisuuden laji-ilmiöihin mutta esittää laajahkon kirjallisuuden voivan toimia esimerkkinä kirjallisuudesta kokonaisuutena.¹ Vaikka Fowlerin luoma tutkimusote on osoittautunut hedelmälliseksi myös esimerkiksi Suomen kirjallisuuden tutkimuksessa, hänen käsitystään englantilaisen kirjallisuuden paradigmaattisuudesta voi kuitenkin pitää sittenkin turhan optimistisena. Fowlerin teoriasta ei nimittäin löydy juurikaan käsitteitä eräiden pienehköjen ja syrjäisempien kirjallisuuksien kannalta keskeisten ilmiöiden käsittelyyn: hän ei esimerkiksi käsitteellistä lajien leviämistä ja muuntumista kirjallisuudesta toiseen tai ylipäänsä kansainväliisiin lajeihin liittyviä ilmiöitä eikä pohdi, voivatko kaksi samankaltaista teosta muodostaa lajin jossakin kirjallisuudessa. Tällaiset kysymykset nousevat esiin muun muassa suomalaisen kirjallisuuden lajitutkimuksessa, sillä valtaosa lajeista ja suuntauksista on tullut meille ulkomailta ja moniin kuuluu vain muutama, toisinaan vain yksi suomalainen teos, mikä vaikeuttaa lajin tunnistamista. Lajitutkimus tarvitseeikin erään-

laista kirjallisen periferian lajiteoriaa, joka tarkastelee lajien kenttää pienhekköjen, kirjallisia repertoareja ulkomailta omaksuvien kirjallisuuden näkökulmasta.

Kansainvälisesti tunnettua kokonaisuutena periferian laji-ilmiöistä ei ole, mutta Suomen osalta lähestymistapaa on jo kehitelty erinäisissä artikkeleissa (esim. Nummi 2012; Isomaa 2016), joissa on pohdittu lajien ja suuntausten omaksumista Suomen kirjallisuuteen tältä kannalta. Olen omaksunut kirjallisen periferian käsitteen tähän artikkeliin Jyrki Nummelta (2011, 2012). Nummi soveltaa sosiologista keskus–periferia-mallia hahmottaakseen kirjallisen modernismin erilaista ilmenemistä hyvin resursoiduissa kirjallisissa keskuksissa ja niiden ulkopuolella pienemmällä resursseilla toimivissa alakeskuksissa ja periferioissa, pääasiassa Suomessa. Nummi puolestaan liittyy jäsenyyksellään muun muassa Pascale Casanovan (1998) ja Franco Morettin (2004) käymään keskusteluun kansainvälisen kirjallisen kentän valtasuhteista. Periferian käsite on osa spatiaalista keskuksen ja periferian metaforaa, jonka avulla voidaan hahmottaa ja kuvata erinäisiä valta- ja vuorovaikutussuhteita, jotka vallitsevat hyvin resursoitujen, kulttuurivaihtoa hallitsevien keskusten ja näiden ulkopuolelle jäävien, vähäisemmällä resursseilla toimivien alueiden välillä.

Tarkastelen seuraavassa suomalaista yhden sukupuolen dystopiaa esimerkkinä juuri hahmotelluista periferian lajeista mutta tulkitsen lajin teoksia myös suhteessa toisiinsa. Yhden sukupuolen dystopiaan kuuluu nähdäkseni tällä hetkellä kaksi kotimaista teosta, Marjaana Aumaston romaani *Rikas, Laiha ja Kaunis* (1996; jatkossa RLJK) sekä Jan Salmisen *Äidinmaa* (2012; jatkossa Ä). Teokset käyvät esimerkiksi periferian pienestä alalajista mutta myös yleisemmin periferian lajitutkimuksen haasteista, sillä teoksia on vain kaksi ja monista pienten kirjallisuuksien lajeista poiketen niille on vaikea löytää suoria lajiesikuvia ulkomaisesta kirjallisuudesta. Pikemminkin näyttää siltä, että teokset ammentavat paristakin kansainvälisesti levinneestä lajitraditiosta muodostaakseen vastalajin yhden sukupuolen utopialle.

Tutkimuskontekstia luodakseni tarkastelen ensin lajien migraatiota Suomeen ja käsittelemäni yhden sukupuolen dystopiaa kahdesta teoksesta koostuvana lajina. Tarkastelen sitten lajin kytköksiä ulkomaisiin lajiperinteisiin sekä erittelen sen lajityypillistä varoitusfunktioita sekä tunnevaikutukseen tähtääviä keinoja. Artikkelin tarkoitus on hahmottaa esimerkin kautta eräitä kirjallisen periferian laji-ilmiöitä. Nähdäkseni

”kirjallisen periferian lajiteorian” luomista ei voi edellyttää kirjallisten keskustojen teoreetikoilta, vaan se jää lähes väistämättä pienten kielialueiden tutkijoiden tehtäväksi.

Lajien maahanmuutto

Käsitys lajien ja muiden kirjallisten repertoaarien taipumuksesta kulttuurienvälisyyteen on itsestäänselvyys länsimaisessa kirjallisuushistoriassa jo monien lajien antiikkisen taustan takia. Uuden ajan kirjallisuus on osoittanut myös lajia yleisemmällä tasolla ilmenevien suuntausten – kuten romantiikan, realismin ja modernismin – ylittävän usein kansallisia ja taiteenalojen rajoja sekä palaavan helposti myöhemmin uusiutuneena kirjallisuuteen, kuten uusromantiikat ja -realismit osoittavat. Yleisesti tunnetut kirjallisuuden lajiteoriat eivät tarjoa juurikaan käsitteitä ilmiökentän erittelyyn, poikkeuksena David Fishelov, joka lainaa artikkelissaan ”Strange Life and Adventures of Biological Concepts in Genre Periodization” (1994) migraation ja lajiutumisen metaforat biologiasta kuvaamaan lajien siirtymistä kirjallisuudesta toiseen. Käsitteet nostavat esiin perusilmion: kuten eläin- ja kasvilajit, myös kirjallisuudenlajit voivat muuttaa pysyvästi uuteen ympäristöön ja mukautua vallitseviin oloihin. Analogian rajoitukset ovat kuitenkin ilmeisiä. Eläimet ja kasvit eivät esimerkiksi välttämättä tarvitse ihmisten apua levitäkseen uusille alueille, mutta kirjalliset lajit ovat alusta loppuun ihmisten luomia ja myös niiden migraatio ja lajiutuminen ovat ihmisten aktiivisen valinnan ja toiminnan tulosta. Tässä suhteessa lajien migraatioon näyttää liittyvän samantyyppisiä valtasuhteita, kulttuurisen kääntämisen ja luovan mukauttamisen prosesseja sekä välittäjähahmojen toimintaa ja mediävälitteisyyttä kuin tieteellisten teorioiden ja käsitteiden matkustamiseen (näistä ks. esim. Neumann & Nünning 2012, 2, 8–9).² Kirjalliset lajit voivat pysyä epäproduktiivisina vuosikymmeniä, jopa -satoja, ja tulla elvytetyksi esimerkiksi yhdessä teoksessa siinä missä biologisen lajin säilyminen edellyttää tyypillisesti jatkuvaa ja riittävän suurta populaatiota. Lajin hetkellinen sukupuutto ei kirjallisuudessa ole välttämättä lopullinen.

Biologinen analogia ei myöskään nosta esiin valtasuhteita, jotka voivat vallita kulttuurivaihdon osapuolten välillä. Kulttuurien välisiä suhteita on pohdittu sosiologisesti virittyneessä humanistisessa ja yhteis-

kuntatieteellisessä tutkimuksessa laajasti erityisesti 1980-luvulta lähtien. Niitä on hahmotettu yhtäältä hierarkkisinä keskusten ja eritasoisten periferioiden välisinä suhteina ja toisaalta kulttuurien hybridisyyttä ja ylijalaisuutta – sekä kirjallisuuden kohdalla kansainvälisten kirjailijaverkostojen kollegiaalisuutta ja yhteistyötä – korostaen. Franco Moretti (1998, 2004) kehittää maailmanjärjestelmän teorian (*world-systems theory*) innoittamana käsitystä eri kirjallisuuden välisten suhteiden hierarkkisuudesta ja epätasa-arvoisuudesta. Lähestymistavassa modernien kirjallisuuden väliset suhteet hahmottuvat keskusmaiden, semi-periferioiden ja periferioiden väliseksi asymmetrisiksi suhteiksi, joissa keskuksat välittävät kulttuuriaan yksisuuntaisesti periferioille. Itamar Even-Zoharin ajatuksiin viitaten Moretti (2004, 150) toteaa, että (perifeerisen) kulttuurin kohtaloon vaikuttaa toinen, hallitseva kulttuuri, joka usein ignoroi sen täydellisesti. Moretti (2004, 150 ja viite 9) hahmottelee neljä kirjallisuuden evoluution lakia, jotka hän abstrahoi länsimaisen romaanin tarkastelunsa pohjalta: 1) kansainvälisen kirjallisuuden järjestelmän perifeerisissä kulttuureissa moderni romaani syntyy kompromissina länsimaisen (tyypillisesti ranskalaisen tai englantilaisen) muodon ja paikallisten aineiden välillä, 2) kompromissia edeltää yleensä länsieurooppalaisten teosten käännosten tulva, 3) kompromissi ei yleensä onnistu kovin hyvin mutta 4) silloin harvoin kun se aidosti onnistuu, tuloksena on aitoja muodon uudistuksia. Kirjallisten muotojen siirtyminen kulttuuristen rajojen yli hahmottuu mallissa yksisuuntaiseksi ja haasteelliseksi adaptaation prosessiksi. Myös Pascale Casanova (1998, 2007) hyödyntää keskus–periferia-mallia ja korostaa sosiaalidarvinistisia sävyjä saavaa kirjallista kamppailua. Hän kuitenkin näkee vuorovaikutussuhteen potentiaalisesti kaksisuuntaisena: myös periferian kirjailija, kuten Ibsen ja Strindberg, voi onnistuessaan menestyä kamppailussa kirjallisesta legitimitetistä ja tulla noteeratuksi keskuksissa.

Suomen kirjallisuuteen keskus–periferia-mallia on soveltanut kriittisesti Jyrki Nummi, joka hahmottelee sen kautta suomalaisen ja ulkomaisen modernismin suhdetta. Nummi (2011, 2012) näkee Juhani Ahon pienoisoromaanin *Yksin* (1890) yksittäisenä ja varhaisena kotimaisena modernistisena teoksena, jota ei vastaanotossa tunnustettu ulkomaisen modernismin poetiikan mukaiseksi teokseksi. Nummi (2012, 377) ehdottaa tällaisten teosten lukemista kahdessa kehityksessä: yhtäältä kansainvälisen repertoarin varianttina ja toisaalta kommentaarina kotimaiseen kirjallisuuden perinteeseen. Samalla Nummi uudelleentulkii

see kotimaista pirstaleisen modernismin teoriaa (*splinter theory of modernism*), jossa innovoivassa ja hyvin resursoidussa kirjallisessa keskuksessa yhtenäisenä kehityskulkuna ilmennyt suuntaus saa pienemmillä resursseilla toimivassa periferiassa katkelmallisemman, repertoaariltaan epätäydellisemmän ja ajallisesti myöhäisemmän vastineensa. Keskuksen ulkopuolinen periferia ei Nummen mukaan välttämättä ole yhtenäinen, vaan siinä voi olla hetkellisesti esiin nousevia alakeskuksia, jotka muokkaavat keskuksissa luotuja repertoaareja omanlaisikseen, välittävät niitä vaikutuspiirissään oleviin periferioihin ja vaikuttavat samalla kirjallisiin keskuksiin. 1800-luvun lopussa alakeskuksina toimivat Pohjoismaat ja Venäjä. Kotimaiset modernistiset teokset ja suuntaukset 1800-luvun lopusta 1960-luvulle näyttäytyvät yrityksinä synkronoida kotimainen kirjallisuus kirjallisten keskustusten kanssa ja siten muuttaa se innovaatioille avoimeksi semiperiferiaksi. (Nummi 2012, 364–372.)

Eräitä kirjallisuuden välisiä suhteita kategorisesti keskus–periferia-mallilla selittäviä tulkintoja on kritisoitu yksinkertaistavuudesta, ja onkin tärkeää varoa asettamasta repertoarien kirjallisissa keskuksissa saamia muotoja normatiiviseen asemaan suhteessa muihin tai ylipäänsä ajatella kirjallisten repertoarien muunnoksia tai uudelleentulkintoja yksinomaan eri kirjallisuuden välisten suhteiden tai kamppailun ilmentyminä.³ Kuten esimerkiksi Stephen Heath (2004, 170–171) esittää, lajit voivat muuntua erityyppisten representaation kriisien, kuten sosialihistoriallisten muutosten tai erilaisten ryhmien ja luokkien uudelleentulkintojen seurauksena, eli käytännössä kulttuurin sisäisistä syistä. Keskus–periferia-mallilla on kuitenkin Nummen tapaan maltillisesti sovellettuna ja *mutatis mutandis* ilmeinen selitysvoimansa Suomen kirjallisuuden kohdalla, sillä se nostaa esiin eri kirjallisuuden väliset resurssi- ja volyymierot seurauksineen sekä avaa sosiologisen tulokulman kirjallisten repertoarien migraation tarkasteluun. Monet kansainvälisesti leviävät repertoarit ovat historiallisesti syntyneet aikansa kirjallisissa keskuksissa tai ainakin joutuneet ensin lyömään itsensä läpi niissä saadakseen laajaan kansainväliseen leviämiseen tarvittavan tunnettisuuden. Kirjallisissa keskuksissa läpi lyötyään ne ovat muodostaneet omia perinteitään muissa kirjallisuuden useimmissa vaihtelevalla menestyksellä, ja tätä eri kirjallisuuden välistä suhdetta voi käsitteellistää keskus–periferia-kehityksessä. Samalla on syytä myöntää mallin puutteet ja havainnoida herkästi myös sen sulkeistamat ilmiöt, kuten periferioiden väliset suhteet.

Periferian laji-ilmiöitä

Monet keskeisistä kirjallisuudenlajeista tulivat Suomeen 1800-luvulla, ja aikakauden kirjallisuudesta voi poimia esimerkkejä erilaisista pienelle kirjallisuudelle tyypillisistä, joskaan ei niihin rajautuvista laji-ilmiöistä.⁴ Monet lajit – kuten kostotragedia, heksametrieepos, goottilainen ja historiallinen romaani – ilmenevät vain muutaman teoksen kautta siinä missä lajien syntymaissa teoksia on tyypillisesti useita. Toisinaan ulkomaisen klassikkoteoksen mukaelma pohjustaa innovatiivisempien teosten kirjoittamista. Esimerkiksi J. F. Lagervallin *Ruunulinna* (1834) on julkilausutusti Karjalaan sijoitettu mukaelma Shakespearen *Macbethistä* (1623).⁵ Teoksen jälkeen tragedian lajiin tarttuivat myös J. J. Wecksell ja Aleksis Kivi. Wecksellin *Daniel Hjort: Sorgespel i fem akter med fyra tablåer* (1863) yhdistää kostotragedian piirteistöä historialliseen näytelmään, ja Kiven *Kullervo* (1860/64) jäsenyy klostotragediaksi, eli kotimaiset kostotragediat on kirjoitettu eri kielillä. Tämä voi vaikeuttaa lajin havaitsemista erityisesti jos aikakauden kirjallisuutta tutkitaan kielittäin.

Pienessä kirjallisuudessa jokin laji voi myös ilmetä vain yhden kirjailijan tuotannossa, kuten heksametrieepos J. L. Runebergillä. Eri kirjailijat voivat omaksua saman lajin eri kirjallisuuksista, eli laji voi muuttua maahan eri aikoina ja eri reittejä pitkin. Esimerkiksi Marie Linderin goottilaisromaanin piirteitä sisältävä tytärromaanin *En Kvinna af vär tid* (1867) sijoittuu pääosin Englantiin, Liverpoolin lähellä sijaitsevaan lordi Suffridgen linnaan ja kytkeytyy täten englantilaiseen kirjallisuuteen. Juhani Ahon *Papin tytär* (1885) ja Minna Canthin *Hanna* (1886) ottavat kuitenkin tytärromaanin lajimallinsa ruotsalaisen ja norjalaisen kirjallisuuden tytärromaneista, muun muassa Fredrika Bremerin *Presidentens dottrarin* (1834) ja Camilla Collettin *Amtmandens dotrestä* (1854–1855, 1879) (ks. Isomaa 2011). Ahon ja Canthin tytärromaanit käyvät myös esimerkiksi alakeskusten merkityksestä lajien migraatiossa, sillä pohjoismaiset Tukholma ja Kristiania olivat aikansa kirjallisia alakeskuksia ja pohjoismainen kirjallisuus eräs Suomenkin kirjallisuuden esikuvista.

Jyrki Nummen mainitsema periferian kirjallisten ilmiöiden ajallinen myöhäisyys suhteessa keskuksiin koskee kenties selvemmin suuntauksia kuin lajeja, sillä suuntaukset ovat usein muodissa rajatumman ajan kuin lajit ja niiden ilmentymien ajallista myöhäisyyttä on helpompi

arvioida. Suuntauksia koskevat kuitenkin monet samat huomiot kuin lajeja. Suuntaus voi esimerkiksi tulla periferiaan eri reittejä ja alakeskusten kautta, kuten Suomeen yhtäältä Ruotsin kautta ja toisaalta suoraan Manner-Euroopasta ja Britanniaasta välittynyt varhaisromantiikka sekä 1880-luvun monilähtöisesti Ranskasta, Pohjoismaista ja Venäjältä välittynyt realismi ja naturalismi osoittavat. Keskuksen ulkopuoliset kirjailijat voivat luontevasti yhdistellä ja kehittää uuteen suuntaan kirjallisista keskuksista omaksumiaan repertoaareja, ja heidän hybridiset teoksensa voivat myös tulla noteeratuiksi keskuksissa – tai ainakin Jules Lemaître tunnisti realistina tai naturalistina pidetyn norjalaisen Henrik Ibsenin teoksissa ranskalaisen romantiikan (tai sentimentalismen) keskeisiä piirteitä (Isomaa 2009b). Mainitsemani esimerkit ovat kuitenkin yli sadan vuoden takaisia, ja on perusteltua kysyä, onko tilanne 2000-luvulla edelleen sama kuin suomalaisen kirjallisuusinstituution ja maailmankirjallisuuden hyperkaanonin vasta kehkeytyessä 1800-luvulla. Seuraavassa alaluvussa tarkasteltava yhden sukupuolen dystopia valaissee asiaa, sillä sen teokset on julkaistu vuosituhaten vaihteen molemmin puolin.

Lajien migraatio ja muotoutuminen syntymaidensa ulkopuolella on ylipäänsä varsin kompleksinen tutkimusaihe, sillä monet seikat vaikuttavat kirjallisten repertoarien kykyyn siirtyä ja sopeutua uusiin ympäristöihin. Olen toisaalla (Isomaa 2016) pohtinut yhteisöllisten arvojen ja tunnekonventioiden vaikutusta lajien migraatioon ja lajiutumiseen. Kirjallisuutta ei näet julkaista emotionaaliseen tyhjiöön, vaan kullakin kulttuurilla on omat arvonsa ja norminsa sekä näihin kytkeytyneet moraaliset emootionsa ja tunnekonventionensa, jotka vaikuttavat epäilemättä myös kirjallisuudenlajien ja teosten kohtaloihin. Arvojen ja normien ero voi vaikuttaa muun muassa lajin kykyyn siirtyä kirjallisuuksien välillä tai aikakaudesta toiseen tai asettaa sille muutospaineita. Esimerkiksi 1800-luvulla produktiivinen aviorikosromaani kuihtui arvojen ja lainsäädännön muututtua aiempaa sallivammiksi (ks. Isomaa 2013). 1800-luvun puolivälissä Suomeen tullut kostotragedia ei puolestaan osoittautunut houkuttelevaksi repertoariksi enää myöhemmin. Laji voi toki myös muuttaa arvoja ja normeja – niiden vuorovaikutus on kaksisuuntaista ja arvaamatonta.

Aumaston Rikas, Laiha ja Kaunis yhden sukupuolen dystopiana

Tuore esimerkki lajien kansainvälisyydestä on dystooppinen fiktio, jota on alettu julkaista Suomessa laajemmin vasta 1990-luvulta lähtien. Dystooppista fiktiota voi pitää kattoterminä ja lajien rykelmänä, sillä sen puitteisiin voi laskea klassisen dystopian varianttien lisäksi ainakin apokalypsin, postapokalypsin ja ilmastofiktion. Kullakin lajilla on eripituiset juurensa länsimaisen kirjallisuuden perinteessä, joskin niiden repertoarinen katsotaan muotoutuneen varsinaisesti 1900-luvulla, ilmastomuutosta käsittelevän ilmastofiktion vasta vuosituhannen taitteessa. Lajeja yhdistää toisiinsa epätoivottavan tulevaisuuden ja kielteisten kehityskulkujen ja olojen kuvittelu, ja dystooppisen fiktion funktioksi onkin nähty aikalaislukijoiden varoittaminen ja aikalaiskritiikki (esim. Gottlieb 2001, 4; Moylan & Baccolini 2003, 2–3).

Tom Moylan (2000, xvi–xvii) on korostanut tieteiskirjallisuuden ja siihen sisältyvän dystopian kykyä vedota lukijan järkeen ja kutsua lukija analyyttiseen pohdiskeluun. Nähdäkseni dystooppinen fiktio on kuitenkin myös vahvasti affektiivista: se kuvaa länsimaisten arvojen kannalta kielteisiä oloja, uhkia ja kehityskulkuja sekä kielteisiä tunteita kokevia henkilöahmoja, mikä tekee siitä aikalaisyhteisössään ja kerronnallisen empatian nojalla affektiivisen repertoarin. Monet uhkakuvista – kuten ilmastomuutos, hallitsemattomat pakolaisvirrat, ekologinen ja muu terrorismi, luonnon saastuminen ja lajien joukkotuho, tautiepidemiat ja teknologiassa ja tekoälyssä piilevät uhkat – ovat luonteeltaan ylikansallisia, sillä mainitut ilmiöt eivät tyypillisesti noudata kansallisia rajoja vaan ne ja niiden seuraukset koskettavat ihmisiä kansainvälisesti tai globaalisti. Ylipäänsä uhkaavia lähitulevaisuuksia kuvitteleva kirjallisuus tuntuu sopivan aikakauteen ja yhteiskuntiin, joissa kannetaan jatkuvaa huolta tulevaisuudesta ja yritetään varautua yksilö- ja yhteisötasolla erilaisiin potentiaalisin uhkiin elintaso- tai elämäntapasairauksista asteroiditörmäyksiin ja radikaaliin ilmastomuutokseen. Dystooppinen fiktio onkin varsin ajankohtaista ja affektiivista yli rajojen, mikä helpottanee sen migraatiota kirjallisuudesta toiseen.

Marjaana Aumaston romaani *Rikas, Laiha ja Kaunis* (1996) kuuluu klassisen dystopian perinteeseen, sillä se kuvaa lajille tyypillisesti yksilönvapauden riistävää totalitaarista yhteiskuntaa ja sitä vastaan kapinovia henkilöahmoja. Se lisää kuitenkin lajiin uuden aiheelman: yhden sukupuolen yhteiskunnan. Romaani sijoittuu tulevaisuuden Suomeen,

josta miessukupuoli on päätetty poistaa sen aggressiivisuuden ja muun kielteisen käytöksen vuoksi. Luonnon saastuminen, väestön väkivaltaisuu-
den lisääntyminen ja terrorismi ovat ajaneet yhteiskunnan siihen pis-
teeseen, että radikaaleja toimenpiteitä tarvitaan väestön pelastamiseksi.
Kansakunnan demokraattinen päätös on poistaa ongelmien alkusyyksi
nähty XY-kromosomiyhdistelmä eli käytännössä miessukupuoli.

Lopulta tajusimme, että ihmiskunnan viimeiset hetket olisivat
käsissä, ellei tapahtuisi muutosta. [...] Voimaan astuivat hätälait,
joiden mukaan aloitettiin välittömästi mittavat hormonihoitot toi-
sessa sukupuolessa pesivän tuhoavan käyttäytymisen torjumiseksi.
Myöhemmin saatiin lait tuhoavan sukupuolen lukumääräiseksi vä-
hentämiseksi lähinnä siittiösoluja eristämällä ja raskaudenaikaisilla
lapsivesitutkimuksilla. Tarkoitus oli vähentää ihmiskunnan koko
olemassaolon vaarantavan XY-kromosomiyhdistelmän omaavien
lukumäärä ensin noin puoleen ja lopullisesti alle kymmeneen pro-
senttiin. (RLJK, 19–21.)

Muutamia miehiä jätetään seksuaaliterapian välineiksi erikoistera-
piakeskuksiin, mutta muutoin poikasikiöiden syntyminen estetään.
Poikia syntyy kuitenkin vahingossa, ja heitä kasvatetaan suljetuissa
lastenkeskuksissa palvelijoiksi naisten yhteiskuntaan. Poikien täytet-
tyä 12 vuotta heille tehdään ilman anestesiaa sukupuolielinten typhis-
tysleikkaus, jossa he menettävät kiveksensä, heidän peniksensä typiste-
tään sekä peräaukko ommellaan osittain kiinni. Teoksen nimihenkilöt
Rikas, Laiha ja Kaunis ovat tällaisia vahingossa syntyneitä poikia, ja
romaani seuraa heidän kasvuaan lapsista aikuisiksi Kauniin minäker-
ronnan kautta. Aikuistuttuaan pojat ajautuvat mukaan lastenkeskuksen
naishoitajan Heidin johtamaan kapinaan, jossa erikoisterapiakeskuksen
miehet vapautetaan ja he pyrkivät hankkimaan aseellisen kapinan avulla
takaisin menettämänsä ihmisoikeudet. Kapina kuitenkin epäonnistuu,
sillä miehet juopuvat aselastin sijasta saamastaan alkoholista ja käyttävät
voimansa kapinan sijasta Rikkaan ja Laihan raiskaamiseen ja Rikkaan
tappamiseen. Eräälle kapinalliselle raskaana oleva Heidi sekä Laiha ja
Kaunis pakenevat takaisin jo suljettuun lastenkeskukseen, jossa elää
keskuksen eläköitynyt naisjohtaja. Heidi synnyttää poikavauvan mutta
hylkää sen synnyynnäisen käsivamman nähtyään ja lähtee Laihan kans-
sa ulkomaille järjestämään uutta kapinaa. Kaunis jää teoksen lopussa

lastenkeskukseen kasvattamaan Paavoksi nimettyä poikaa keskuksen entisen johtajan kanssa.

Kuten teoksen kuvaus paljastaa, *Rikas, Laiha ja Kaunis* noudattelee alistavan pakkoyhteiskunnan ja sitä vastaan suunnatun kapinan kuvauksessa klassisen dystopian konventioita. Klassinen dystopia kuvaa tyyppillisesti totalitaarista yhteiskuntaa ja siinä elävää keskushenkilöä, joka kokee poliittisen heräämisen kohtaamansa naisen kautta ja ryhtyy kapinaan, joka yleensä epäonnistuu (ks. ja vrt. esim. Moylan 2000, xiii). Totalitaarisen yhteiskunnan harjoittama sorto on Aumastolla kuitenkin sukupuolittunutta: se kohdistuu miessukupuoleen ja äityy laajamittaiseksi syntymisen ehkäisyksi ja syntyneiden tuhoamiseksi. Alastair Fowlerin (1982, 112) mukaan alalaji syntyy, kun repertoaariin lisätään uusi aihe tai motiivi. Tässä tapauksessa klassinen dystopia muuntuu yhden sukupuolen dystopiaksi, joskin laji *perheen* synty edellyttää useamman kuin yhden teoksen olemassaoloa.

Yhden sukupuolen yhteiskuntaa kuvaavilla teoksilla on pitkäkö historia länsimaisessa kirjallisuudessa, sillä jo amatsonit kuvattiin antiikissa toisinaan pelkistä naisista koostuviksi yhteisöiksi. 1800-luvun lopun Yhdysvalloissa syntyi puolestaan mies- ja naisutopiat (Attebery 2002, 115). Naisutopioista monet olivat arvolataukseltaan feministisiä eli niissä kuviteltiin pelkistä naisista koostuvia, moraalisesti ja tieteellisesti ylivertaisia yhteisöjä. Naisten yhteisö löytyy usein maantieteellisesti syrjäisestä paikasta, jossa se on päässyt kehittymään ihanteelliseen muotoonsa ilman ulkoisia vaikutteita. Feministisille utopioille kirjoitettiin 1900-luvun mittaen useita antifeministisiä vastateoksia, joita Joanna Russ (1980) on nimittänyt satiirisesti itsensäpaljastaja-muunnoksiksi (*flasher variety*): teoksissa mies onnistuu kääntämään naisyhteisön jäsenen miesten puolelle suudelman tai sukupuoliyhteyden kautta eli ”paljastamalla falloksensa”. Feministiset utopiat tai utooppisia piirteitä sisältävät teokset kokivat puolestaan uuden nousukauden 1970-luvulla (Attebery 2002, 107, 115).

Justine Larbalestier (2002, 42) on hahmottanut miesten ja naisten konfliktia kuvaavia teoksia sukupuolten taistelun (*the battle of the sexes*) teemana tai alalajina.⁶ Katgoria on laajempi kuin feministisessä scifi-tutkimuksessa tavanomaiset, teosten arvolataukseen pohjautuvat feministisen ja antifeministisen utopian kategoriat yhteensä, sillä sen puitteisiin mahtuvat Larbalestierin mukaan kaikki tekstit, jotka käsittelevät tavalla tai toisella sukupuolten välisiä suhteita. Larbalestier (2002,

44–45) on nimennyt näille tyypillisiä keinoja. Eräs asetelmista on kuvata miesten tuhoamista suunnittelevien naisten yhteisöä. Varsin usein miesten tuhoa suunnittelevat naiset ovat erityinen naisrotu, kuten hullun naistiedemiehen kehittänyt naistyypipi Jerry Sohlin teoksessa *The Haploids* (1952) tai yli-ihmismäisten amatsonimaisten naisten rotu Sam Merwin Jr.:n teoksessa *The White Widows* (1953).⁷ Teoksissa on usein myös ”tavallisia” naisia, jotka ovat lojaaleja miehille. Yleisesti ottaen sukupuolten taistelua kuvaavat teokset sijoittuvat tyypillisesti maailmaan, jossa miesten ja naisten välillä ei ole henkistä sidettä vaan lisääntymisen tarve sitoo sukupuolia toisiinsa. Kun keksitään keino lisääntyä partenogeneettisesti, naiset eivät enää tarvitse miehiä ja miehet voidaan tuhota (Larbalestier 2002, 51).

Äidinmaan julmat äidinkasvat

Aumaston *Rikas, Laiha ja Kaunis* kuuluu väljästi sukupuolten taistelua kuvaavien teosten kategoriaan, joskaan se ei palaudu kiistattomasti mihinkään edellä käsitellyistä ulkomaisista kirjallisista perinteistä. Mikäli Aumaston *Rikas, Laiha ja Kaunis* olisi ainoa kotimainen naisten yhteiskuntaa kuvaava dystopia, sitä voisi lajitovereiden puuttuessa pitää yhden sukupuolen dystopianä, joka ei ole vielä lajiutunut itsenäiseksi alalajiksi. Kotimaisesta perinteestä löytyy kuitenkin laji-idealtaan samankaltaisen teos, Jan Salmisen romaani *Äidinmaa* (2012), joka myöskin kuvaa miesten syntymistä rajoittavaa, miehet julmasti alistavaa ja heitä kaltoinkohtelevaa naisten yhteiskuntaa. Salminen sijoittaa kuvaamansa tapahtumat Aumaston tavoin tulevaisuuden Suomeen, Äidinmaahan, joka sijaitsee globaalien ydintuhojen, luonnon saastumisen, maapallon kantokyvyn heikentymisen, yhteiskunnallisen levottomuuden ja sotien jäljiltä muuttuneessa maailmassa.

Koiraat [miehet] olivat sotineet ihmiskunnan riekaleiksi, korruptoineet hallinnot ja kaataneet talousjärjestelmät. Ne olivat kiihdyttäneet viimeistä sukupuuttoaaltoa niin, että suuri osa eläimistöä oli kuollut. Vaikka Äidinmaan metsät vilisivät kettuja, kaneja, minkkejä ja susia, muualla maailmassa yli puolet kaikista lajeista oli kadonnut lopullisesti. Koiraat olivat välinpitämättömiä, julmia ja ahneita. Ne halusivat hallita ja valloittaa, eivät jakaa ja luopua. Koiraisten vuoksi maailma luhistui kaikkialla Äidinmaan ulkopuolella, se huo-

jui polvillaan saamatta mistään tukea, rohisi keuhkot tyhjenneinä typtynyt, vetinen ilme kasvoillaan ja anoi apua, jota ei tulisi. Historia kulki kohti loppuaan, ja syy oli koiraiden. (Ä, 129–130.)

Teokseen on upotettu kuvitteellisia ”Kansalliskirjaston vaarallisen historian osaston” dokumentteja, jotka paljastavat miesten syrjäytymiseen vuosina 2022–2043 johtaneen kehityskulun. Se alkaa väestöräjähdyksen synnyttämästä pakolaisaallost ja koko maailmaa koskettavasta taloudellisesta lamasta ja johtaa miesten massatyöttömyyteen sekä miehistä muodostuvan elättiluokan syntyyn. Miehistä tulee uhka ja rasite yhteiskunnalle, mikä johtaa lopulta sikiöseulontoihin, poikasikiöiden abortointiin ja syntyneiden poikalasten hylkäykseen ja murhiin. Poikien koulutus lopetetaan, ja lopulta vuonna 2042 säädetään laki, joka velvoittaa 12 vuotta täyttäneet pojat työhön yhteiskuntavastuun nimissä. Sukupuolten väliset voimasuhteet ovat sellaiset, että vuonna 2039 Äidinmaassa syntyy 350 tyttöä sataa poikaa kohti.

Tarinan nykyhetkessä arviolta 2080-luvulla naiset elävät yltäkylläisyydessä ja polyamorisissa suhteissa keskenään, sillä heteroseksuaalisuutta ja yksiavioista lesboutta paheksutaan. ”Koiraat” on syrjäytetty ja orjuutettu naisten yhteiskunnan arvottomiksi palvelijoiksi, joita voi kohdella huonommin kuin eläimiä. He elävät laumoina karuissa oloissa ja työskentelevät raskaissa ja vaarallisissa ruumiillisissa töissä suuren osan valveillaoloajastaan. Heidän vartalonsa ympärillä on šokkivyö, jonka kautta naispuolinen vartija voi halutessaan antaa voimakkaan sähköiskun. Suuri osa miehistä kuolee nuorena sairauksiin tai työhön tai tappaa itsensä, ja jäljelle jäävät ovat masentuneita ja toivottomia.

Miehillä tehdään myös ihmiskokeita, esimerkiksi istutetaan heihin keinokohtu ja yritetään saada sikiö kehittymään siinä normaalisti, mikä yleensä epäonnistuu. Miespuolisia yksilöitä yritetään myös muuttaa lääketieteen avulla naisiksi, ja siinä onnistutaankin ainakin kerran. Teoksessa ei ole täysimittaista kapinajuontaa, joskin kapinointiin viitataan. Tarina on lisäksi kerrottu kahden ajatuksissaan kapinallisen henkilökertojan, vanhan miespuolisen Benjaminin ja hänen naishierarkiassa matalalla olevan naisvartijansa Anna-Liisan näkökulmasta. Anna-Liisa rikkoo teoillaan Äidinmaan epäinhimillisiä lakeja vastaan, ja hänet karotetaan, eli näkökulma on kriittisyydessään klassisille dystopioille tyyppillinen.

Salmisen romaanin nimi *Äidinmaa* on kohosteinen, ja sille voi hahmottaa parikin merkitysulottuvuutta. Ensinnäkin sitä voi pitää viittauksena feministisen utopian lajiin. Varhaiset yhdysvaltalaiset naisten kirjoittamat feministiset utopiat, Mary E. Bradley Lanen romaani *Mizora* (1880–1881, 1890) ja Charlotte Perkins Gilmanin *Herland* (1915, suom. 2009), nimeävät otsikossaan kuvaamansa utooppiset naisten valtakunnat, joissa äitiys on keskeinen naisen rooli. Gilmanin luoma nimi *Herland* merkitsee 'naisen maata' (englannin *her* + *land*), ja Salmisen *Äidinmaa* muistuttaa sitä ajatuksellisesti. Teoksessa kuvattu "äitiys" ei kuitenkaan ole lajiperinteen ja kulttuurisen kuvaston "hyvän äitiyden" mukaista hoivaavaa ja rakastavaa äitiyttä, vaan poikalasten kohdalla julmaa ja sadistista äitiyttä. Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien* (1870) Eeron sydämeen painuva kuva kotomaan "ystävällisistä äidinkasvoista" saa jyrkän vastakuvansa Salmisen *Äidinmaan* Suomi-kuvauksessa. Feminististä utopiaa teoksen nimen pohjalta odottava lukija pettynee karvaasti lajiodotuksissaan.

Toisekseen suomalaisessa kontekstissa "äidinmaa" on käsitteenä analoginen "isänmaalle", mikä kytkee nimen kriittisesti isänmaa-diskurssiin ja korostaa teoksen muutoinkin kyseenalaistavaa suhtautumista sukupuolittamiseen ja sukupuolittuneisiin käytäntöihin. *Äidinmaassa* käytetty, yhteisössä luonnollistunut kieli on sukupuolisesti diskriminoivaa. Teoksessa puhutaan "äidinmaan" ohella "rintamanaistalosta" sekä "kantaneiden muistopäivästä". Tämä nostaa esiin myös omien käsitteidemme – isänmaan, rintamamiestalon sekä kaatuneiden muistopäivän – sukupuolittuneisuuden ja toimii epäsuorasti yhteiskuntakritiikin välineenä. Vaikka julman naisyhteisön kuvaus asettuikin vastakuvaksi feministiselle utopialle, teoksen kriittistä suhtautumista sukupuolten välisen epätasa-arvon seurauksiin voi pitää feminismillekin tyypillisenä emansipatorisuutena.

Kahden teoksen alalaji?

Salmisen *Äidinmaa* ei viittaa suoraan *Rikkaaseen*, *Laihaan* ja *Kauniiseen* eli teos ei lausu julki lajisuhdettaan Aumaston romaaniin, vaikka kotimaiset dystopiat viittaavat toisinaan lajin aiempiin teoksiin.⁸ Teosten välillä on kuitenkin sellaista lajitason samankaltaisuutta sekä kyt-

keytymistä samoihin lajiperinteisiin, joka nähdäkseni luo teosten välille lajiyhteyden. Tulevaisuuden Suomen kuvittelemisen julmaksi miehet tuhoavaksi naisten yhteiskunnaksi on jo sinänsä kohosteinen ja merkittävä temaattinen ja rakenteellinen yhtäläisyys. Sitä vahvistaa vielä yhteiskunnan kehityskulun kytkeminen apokalyptisestä fiktiosta tuttuun ihmiskunnan elinehtojen heikkenemisprosessiin, ylikansoitukseen, saastumiseen ja ihmisten välisiin konflikteihin. Myös varhaiset feministiset naisutopiat sekä atwoodilainen dystopia kuvaavat vastaavasti sukupuolittuneen yhteisön syntyyn johtavaa apokalyptistä kehityskulkua, joten keino kytkee teokset myös tähän lajitaustaan. Sukupuolten taisteluja kuvaaviin teoksiin romaanit liittyvät esimerkiksi miesten tuhoamisen, partenogeneettisen lisääntymisen ja lesbouden motiivien kautta, joskin partenogeneettistä lisääntymistä kuvataan jo 1800-luvun feministisessä utopiassa (ks. Larbalestier 2002, 43–47).⁹ Niin Aumaston kuin Salmisen teoksessa on kapina-aihelma, joskin eri tavoin käsiteltynä. Teoksia yhdistää myös *in medias res*-tyyppinen aloitus¹⁰, yhteisössä marginalisoidun hahmon poimiminen kertojaksi sekä väkivaltaiset kohtaukset, jotka tekevät teoksista haastavaa luettavaa. Vaikka yhteiskunta on etuoikeutetuille ryhmilleen ja virallisen diskurssin tasolla miltei utooppinen, kuvattut ihmiskohtalot paljastavat sen alistavaksi ja epäoikeudenmukaiseksi.

Teosten rakenteelliset ja sisällölliset yhtäläisyydet oikeuttavat siis käsityksen niiden kuulumisesta samaan alalajiin, jonka hahmotan yhden sukupuolen dystopiaksi. Nähdäkseni kyse on klassisen dystopian alalajista, jota erottaa pääalajistaan keskittyminen yhden sukupuolen periaatteelle rakennetun yhteiskunnan kuvaukseen. Antiessentialistisessä historiallisessa lajitutkimuksessa, kuten Alastair Fowlerin (1982) lajiteoriassa, ajatellaan, etteivät kulttuuriset lajit muodostu samat piirteet jakavista teoksista, vaan lajiin kuuluminen on väljempää samaan kirjoittamisen perinteeseen kuulumista ja se ilmenee tekstin tasolla kulttuurisen piirrerpertoarin luovana hyödyntämisenä. Joustava ja kirjallisuuden erittelystä nouseva lajihahmotus on riittävä tutkimusotteessa, jossa teoksessa ilmenevät lajit pyritään tunnistamaan, jotta teosta päästään tulkitsemaan kirjallisessa syntykontekstissaan ja suhteessa kirjoittamisen traditioihin. Tässä kehyksessä havainto Aumaston ja Salmisen romaanien lajiyhteydestä on tärkeä, sillä sen myötä teosten tunnistetaan kuuluvan samaan teostraditioon ja niitä voi alkaa tulkita ensin toistensa yhteydessä ja sitten erillisinä merkityskokonaisuuksinaan. On ehkä hyvä täsmentää, että samaan lajiin kuuluminen ei lajin kuvaustasolla edellytä

teoksilta samaa arvomaailmaa, esimerkiksi feminististä arvolatausta – repertoariajattelu pätee tässäkin. Feministisen tutkimuksen ryhmitteilyt eroavat tässä suhteessa historiallisesta lajitutkimuksesta.

Voiko kaksi teosta muodostaa alalajin, vai pitäisikö teoksia olla useampia? Mitään teoreettista estettä kahden teoksen alalajille ei fowlerilaisessa lajiteoriassa ole, ja olisi lopultakin mielivaltaista lähteä asettamaan tästä poikkeavia teosten määrään liittyviä kriteereitä lajin syntymiselle. Jokaisen lajin historiaan kuuluu tilanne, jossa yksittäinen teos on tullut luoneeksi produktiivisen lajimallin, johon joku myöhempi kirjailija vastaisuudessa tarttuu, joskaan perinnettä ei vielä ole muodostunut. Traditio voi muodostua ennemmin tai myöhemmin – keskeistä on, että jokin teos hyödyntää aiemmassa luotua ilmaisurepertoaria eli perinne syntyy. Eri asia tietysti on, kuinka hyvin kriitikot, tutkijat ja muut lukijat pystyvät tunnistamaan kahden teoksen lajeja.

Aumaston ja Salmisen teoksista hahmotettua yhden sukupuolen dystopian lajia voi kuitenkin pitää sikäli poikkeuksellisena periferian lajina, että sille on vaikea löytää kiistatonta emolajia ulkomaisesta kirjallisuudesta. Varsin usein pienten kirjallisuuksien vähäväkisille lajeille tai suuntauksille on löydettävissä mallina toimiva laji ulkomailta. Esimerkiksi Ahon *Yksin*-romaani oli Nummen (2011, 2012) mukaan ajassaan ainoa kotimainen modernistinen romaani, minkä takia sitä ei tunnustettu Suomessa lajiin kuuluvaksi. Kielisokeasti ja muutenkin yllirajaisesti tarkasteltuna teos kuitenkin kuuluu osaksi useammasta teoksesta muodostuvaa kansainvälistä lajia, modernistista romaania. Sama koskee jo mainittua 1800-luvun pohjoismaista tytärromaanina, joka on vähintäänkin pohjoismainen laji ruotsalaisine, norjalaisine ja suomalaisine teoksineen.¹¹ Samaten Arvid Järnefeltin *Isänmaa* (1893) kytkeytyy saksalaisen klassisen kehitysromaanin perinteeseen (Isomaa 2009a). Kaikissa tapauksissa kielisokea lajipiirteiden tarkastelu paljastaa kansainvälisen, useammasta teoksesta koostuvan lajin. Edellä tarkasteltu yhden sukupuolen dystopia kuitenkin eroaa hieman tästä linjasta. Jotkut Larbalestierin (2002, 43–47) sivuamat, miesten tuhoamista käsittelevät teokset muistuttavat sitä asetelmiltaan, mutta keskeisiä erojakin löytyy. Miehiä ei ole esimerkiksi tuhoamassa erityinen naisrotu, minkä Larbalestier mainitsee tyypilliseksi piirteeksi, vaan järjestelyyn päädyttyään demokraattisen päätöksentekoprosessin kautta. Miesten tuhoaminen jää Larbalestierin mainitsemisissa teoksissa myös toisinaan toteutumattomaksi suunnitelmaksi, toisin kuin miehet pitkälti tuhoavissa kotimaisissa romaaneis-

sa. Kolmanneksi Aumaston ja Salmisen romaanit eivät ole arvoiltaan antifeministisiä, miesten ylivaltaa puolustavia teoksia, vaan ne ennemminkin pyrkivät osoittamaan yhteiskunnallisten valtarakenteiden sekä sukupuolittavan ajattelun ja yhteiskuntakäytännön ongelmallisuuden. Toisaalta Larbalestierin tutkimuksesta ei saa kattavaa kuvaa aihepiirin teoksista, sillä se rajautuu vuosiin 1926–1973. Tämän jälkeen tai toisissa kirjallisuuksissa on voitu julkaista kotimaisten teosten lajimalleina toimivia teoksia, joita on tutkimuksen puutteen tai hankalan saatavuuden vuoksi vaikea löytää ulkomaisten kirjallisuuksien ja niiden tutkimuksen laajasta perinteestä. Kirjallisuuksien kenttä on yksinkertaisesti niin laaja ja monikielinen, että kattavan tiedon saaminen erityyppisten teosten ilmenemisestä eri kirjallisuuksissa on käytännössä mahdotonta.

Tämä on myös yksi periferian lajitutkimuksen haasteista. Lajitutkijat tietävät tutkimusten ja kokemustensa perusteella, että useimmat lajeista ja suuntauksista eivät ole kotimaista alkuperää vaan ne ovat tulleet Suomeen ulkomailta joko suoraan lähtömaistaan tai mutkan kautta muiden kirjallisuuksien läpi kiertäen, tai yhtäaikaaisesti molempia reittejä eri versioina ja matkalla muuntuen. Se, miten tutkija voi käytännössä paikantaa jostakin ulkomaisesta kirjallisuudesta emolajin, jonka mahdollisen olemassaolon hän on päättellyt kotimaisia teoksia tutkimalla, on vaikeampi tehtävä. Ongelmaa ei kuitenkaan yleensä muodostu yleisesti tunnettujen tai klassikkoteoksia sisältävien lajien kohdalla. Toisinaan teokset paljastavat itse alkuperänsä viittaamalla jollakin tavoin lajiesikuihinsa. Myös Aumaston ja Salmisen teokset viittaavat muihin teoksiin, mutta alluusiot eivät kohdistu lajiesikuihin vaan palvelevat teoksissa muita funktioita.

Julmuus ja inho yhden sukupuolen dystopioissa

Aumaston ja Salmisen käsiteltyjä romaaneita yhdistää vielä eräs piirre, johon en ole edellä pureutunut. Molemmissa on väkivaltaisia kohtauksia tai kuvauksia, joissa esitetään useimmiten poikaan tai nuoreen mieheen kohdistuvaa julmuutta. Aumaston *Rikkaassa*, *Laihassa ja Kauniissa* kuvataan 12-vuotiaalle Kauniille tehtyä sukuelinten typistysleikkausta, Laihan raiskausta, tapettua Rikasta sekä Kauniin seksuaalista ahdistelua, joita voi pitää kulttuurisesti katsoen inhoa herättävinä. Sukupuolielinten typistysleikkauksesta tekee erityisen julman se, että naisten

ympärileikkaukseen vertautuva laajennettu kastratio tehdään ilman anestesiaa tai puudutusta – leikkauksen kipu tulisi kestää mielikuvaharjoitusten ja rentoutuskasetin voimalla.

Puristin silmäni kiinni. Ensimmäinen viilto melkein salpasi hengitykseni. Laguuni, hiekka, palmu, toistin mielessäni, mutta mielikuvaharjoittelu ei auttanut, kipu oli niin kova, että riuhdoin itseni istumaan, huuto valui suustani kuin suden ulvonta.

Hoitaja ja lääkäri sitoivat käteni ja jalkani remmeillä leikkauspöydän laitoihin. – Muista hengitys, hoitaja toisti ja silitti tukkaani.

Hengitys, hengitys. Mitä oli hengitys? Kipu raateli minua hullun pedon lailla, mitään muuta en pystynyt enää ymmärtämään. Tärisin, vaahto valui suupielistäni, verisuonet silmistäni napsahtelivat poikki. Äkkiä oivalsin, että vain kuolema voisi minut pelastaa. Toivoin kuolemaa enemmän kuin mitään koskaan elämässäni. Kuinka en aikaisemmin ollut ymmärtänyt kuoleman ihanuutta? Jos tästä selviäisin, tappaisin heti itseni. Toistin mielessäni sanaa kuolema. Toistin sitä loputtomiin. Se ei auttanut kipuun, mutta muutakaan en voinut. (RLJK, 28–29.)

Salmisen *Äidinmaassa* on samaten useampia julmuuksien kuvauksia. Esiin voi nostaa esimerkiksi Railo-nimisen pojan sadistisen kohtelun. Kohtauksessa vartija ja pari muuta naista houkuttelevat sympaattisen murrosikäisen Railon kiihottumaan seksuaalisesti puheillaan ja viettelevillä eleillään ja sitten rankaisevat häntä erektion aiheuttamasta ”visuaalisesta seksuaalisesta hyökkäyksestä” (Ä, 61) šokkivyöllä annettulla sähköiskulla.

Vahti pyysi Railoa laskemaan housunsa. ”Ole nyt reipas poika. Näytä tytöille, mitä sinulla siellä on. Haluathan sinä itsekkin sitä. Äläkä näytä noin hämmästyneeltä, onhan minulla silmät päässä.” [...]

Railo mumisi jotain, mistä sen [*sic*] saanut selvää.

”Minäpä autan”, vahti sanoi.

Vetoketju rahisi, kun Railon housut avattiin. Naiset purskahtivat nauruun, ja nyt Railokin hörähti niin kuin käynnissä olisi ollut yhteinen, hilpeä iltapäiväleikki. Hän kuulosti pieneltä ja hämmästyneeltä pojalta, juuri sellaiselta kuin olikin. [...]

Oli mahdoton sanoa, mikä äänistä kuului ensimmäisenä.

Sähköinen rätinä, niin kuin jää murtuisi hyvin nopeasti.

Railon kiljunta.

Tai sittenkin vahdin huuto hampaiden läpi: ”Etkö saa pidettyä itseäsi kurissa, etkö? Ei tarvita kuin pieni mielikuva, ja sieltä ne koi-raanhimot työntyvät.”

Pensassakset tärisivät käsissäni. Rätinä loppui, mutta Railon valitus jatkui. Ulosteen ja virtsan löyhkä peitti alleen muut hajut.

”Nämä eivät ole kiimassa piehtaroivia navettaeläimiä parempia.”
(Ä, 58, 60.)

Kuvaukset ovat väkivaltaisuudessaan groteskeja, ja ne vaikuttavat erityisesti *Rikkaan, Laihan ja Kauniin* lajitulkintaan. Nuoren henkilön näkökulma on näet nuortenkirjalle tyypillinen kerrontaratkaisu, mikä herättää kysymyksen teoksen suhteesta suosittuun, joskin Aumaston teosta selvästi myöhemmin vakiintuneeseen nuortendystopian lajiin. Vaikka myös nuortendystopioissa – kuten Suzanne Collinsin *Nälkäpeli*-trilogiassa (*The Hunger Games*, 2008–2013) – on alettu kuvata valtion harjoittamaa kidutusta, julmuuksien kuvaus on kuitenkin eräs piirteistä, joka etäännyttää Aumaston romaania perinteisestä nuortenkirjasta ja tekee siitä aikuisten fiktiota. Samalla se on piirre, joka kytkee teoksia klassisen dystopian perinteeseen. Klassisissa dystopioissa, kuten Eugen Samjatinin romaanissa *Me* (Мы, 1924) ja George Orwellin romaanissa *Vuonna 1984*, kuvataan julmia teloituksia ja kidutusta, jota valtio harjoittaa ylläpitääkseen valtaansa. Ensin mainitussa kapinallisia kidutetaan Kelloksi nimetyllä tukehduuttamislaitteella, jossa tajuntansa menettäneet herätetään tajuihinsa sähköiskuilla käsittelyn toistamiseksi. Jälkimmäisessä Winston Smithiä ja muita pahoinpidellään ja kidutetaan lukemattomin tavoin eristämisestä ja näännyttämisestä uhkauksiin, julmiin ja monimuotoisiin pahoinpitelyihin ja sähköshokkeihin. Rottapelkoista Winston Smithiä pelotellaan myös kidutuslaitteella, jonka avulla nälkäiset rotat päästetään avoimeksi pakotetun suun kautta elimistöön.

Myös Aumastolla ja Salmisella valtio tai sen etuoikeuttamat kansalaiset ovat usein julmuuksien aiheuttajia. Tekoja oikeutetaan diskurssilla, jossa ne näyttäytyvät oikeutettuina ja hyvää tuottavina. Esimerkiksi Kauniille rentoutuskasettien avulla tehty laajennettu kastroatio esitetään luonnonmukaisena toimenpiteenä ja armollisena vapautuksena XY-kromosomin vaikutuksesta. Diskurssi joutuu teoksessa kaksoisva-

laistukseen Kauniin näkökulman esittämisen kautta, ja sen sadistisuus käy lukijalle selväksi. Kulttuurisesti vastenmielisten ja tuomittavien käytäntöjen kuvaus on affektiivinen keino kommunikoida lukijalle epäsuorasti, miten kuvattuun valtioon tai muihin väkivallan harjoittajiin tulisi suhtautua. Valta-aseman väärinkäyttö ja alaikäisen sadistinen kohtelu ovat omiaan etäännyttämään teoksen ilmestymisajankohdan kulttuuriset arvot ja normit hyväksyneen lukijan kuvauksesta, ja ne tuottavat myös dystopiaan liitettyä varoitusfunktiota. Samalla kritisoidaan aika-laismaailmassa tehtyjä tyttöjen ympärileikkauksia.

Esitin aiemmin, että lajit voivat uuteen kulttuuriseen kontekstiin muuttaessaan muuntaa myös arvojen, normien ja tunnevaikutustensa suhteen. Yhden sukupuolen dystopia näyttää antautuvan samankaltaiseen valtion harjoittaman väkivallan ja vapaudettomuuden kritiikkiin kuin länsimaiset dystopiaklassikot, eli teosten arvopohja on tältä osin yhteinen. Aumaston ja Salmisen romaaneissa on kuitenkin erityistä niiden tapa käsitellä sukupuolittavia yhteiskunnallisia käytänteitä. Sukupuoliasetelman kääntäminen on eräs spekulatiivisen fiktion tavoista vieraannuttaa lukija luonnollistuneista käsityksistä ja saada hänet arvioimaan kriittisesti kulttuurisia käytänteitä, ja matriarkaatin kuvaus tulee kyseenalaistaneeksi monia patriarkaalisen yhteiskunnan sukupuolittuneita käytänteitä. Molemmat teokset nostavat vieraannuttamisen ja kärjistysten kautta esiin, millaista on elää voimakkaasti sukupuolittavassa yhteiskunnassa, jossa yksilö nähdään ennen kaikkea biologisen sukupuolensa edustajana. Pelkistä naisista tai miehistä koostuvan eli ”puhtaan” yhden sukupuolen yhteiskunnan esittäminen ei mahdollistaisi tällaista analyysia. Kriittinen katse sukupuolittavaan valtaan ja kulttuuriin normeihin syntyy esimerkiksi siitä, että kerronta fokusoituu syrjittyihin miehiin ja kapinallisiin naisiin sekä kuvaa maailmaa, jossa lesbous on heteronormiin rinnastuva kulttuurinen oletus. Teosten voi tulkita kritisoivan eriarvoistavaa sukupuolittamista sekä muistuttavan marginalisoitujen naishahmojen (Aumaston Heidin ja Salmisen Anna-Liisan) kautta, että oletettujen sukupuolten sisällä on valtarakenteita ja toisistaan poikkeavia yksilöitä.

Yhden sukupuolen dystopia periferian lajina?

Esitin artikkelini alussa, että pienissä, perifeerisissä kirjallisuuksissa on laji-ilmiöitä, joita ei ole riittävästi käsitelty laji-ilmiöiden historialliseen kuvailuun pyrkivissä lajiteorioissa, kuten Alastair Fowlerin lajiteoriasa. Eräs näistä on muutamasta teoksesta koostuvat lajit, jotka saattavat vertailussa paljastua osaksi ulkomaista tai kansainvälistä lajiperinnettä. Edellä tarkasteltu yhden sukupuolen dystopia on nähdäkseni parin teoksen ”minilaji”, sillä siihen kuuluu tällä hetkellä ilmeisesti vain mainitut kaksi kotimaista romaania. Teosten suhteuttaminen ulkomaisiin perinteisiin vaatii kuitenkin paneutuvaa ja laaja-alaista tiedonhakua sekä herkkyyttä eroille. Pelkkä sukupuolisyrynnän tai sukupuolten taistelun teema ei nähdäkseni riitä liittämään teoksia samaan alalajiin. Esimerkiksi dystopian perinteessä on useita feministisiä teoksia Katherine Burdekinin *Swastika Nightsista* (1937) Margaret Atwoodin *Orjattaresi-*romaaniiin (*The Handmaid’s Tale*, 1985), joissa kuvataan naiset alistavaa yhteiskuntaa. Näissä teoksissa naissukupuolta ei kuitenkaan ole pyritty tuhoamaan samalla tapaa kuin miessukupuoli Aumaston ja Salmisen teoksissa, mikä luo selvän asetelmallisen ja temaattisen eron teosten välille. Samaten Aumaston ja Salmisen romaanit eroavat myös toisen sukupuolen totaalisesti tuhoavista teoksista, sillä miessukupuoli on näissä teoksissa jäännöksenä olemassa. Kaltoin kohdellun miessukupuolen jättäminen osaksi naisten maailmaa mahdollistaa yksityiskohtaisen porautumisen vallan käytäntöihin ja etiikkaan, ja myös käytettyjen tutkimuskäsitteiden pitäisi pystyä nostamaan vivahteet esiin.

Kahdesta teoksesta koostuvan lajin tutkimus on erityisen hankalaa, jos tutkija ei onnistu löytämään teoksille selvää ulkomaista emolajia. Käteen jää esimerkiksi tässä artikkelissa kahdesta romaanista koostuva romaanin kotimainen alalaji, joka voidaan kytkeä eri tavoin niin yhden sukupuolen utopiaan ja klassiseen dystopiaan kuin sukupuolten taistelu kuvaavaan spekulatiiviseen fiktion.

On ilmeistä, että lajitutkimuksen kriitikot voisivat kääntää tilanteen edukseen ja kyseenalaistaa kokonaan tällaisten lajien ja niitä tunnistavan lajitutkimuksen mielekkyyden. Voiko kaksi teosta edes muodostaa lajia, ja mitä arvoa tai merkitystä pienten lajien tutkimisella edes on? Eikö kapeasti määritellyn emolajin etsiminen ulkomaisten kirjallisuuksien moneudesta ole kohtuuton yritys? Eikö kannattaisi operoida laajemmilla temaattisilla kategorioilla, kuten sukupuolten taistelun

teema tai feministinen scifi? Päinvastainen kanta on korostaa pienten kirjallisuuksien lajitutkimuksen tärkeyttä ja tarvetta tunnistaa ja nimitä niitä erityisiä tapoja, joilla teokset kytkeytyvät toisiinsa kirjoittamisen ja lukemisen perinteiksi yllirajaisesti sekä näissä kirjallisuuksissa. Jyrki Nummi (2012) viittaa kirjallisten keskusten ja perifeeristen kirjallisuuksien resurssieroihin, ja on ilmeistä, että pitkän historian omaava suuren kielialueen kirjallisuus tuottaa jo lukumääräisesti useampia teoksia kuin pieni ja vähäväkisempi, mikä voi helposti ilmetä myös yksittäisten lajien kokoerona. Erityisesti alalajien tasolle mentäessä ei lopultakaan voi pitää erityisen yllättävänä, että pienellä kielialueella esiintyy vain parista teoksesta muodostuvia alalajeja. Yksittäisiä, lajitoveria vielä odottavia-kin teoksia löytynee useita. Laajempien käsitteellisten kategorioiden, kuten feministisen scifin, käyttäminen on toki mahdollista mutta se johtaa heterogeenisiin ryhmittäisiin ja teosten arvomaailman etualais- tamiseen muiden piirteiden sijasta. Aumaston ja Salmisen naisdystopiat ovat feministisiä vain jos feminismi määritellään laajasti. Historiallisen lajitutkimuksen repertoarijäsennys nostaa yhtymäkohdat esiin myös eri arvomaailmaa edustavien teosten väliltä.

Nykykirjallisuuden lajiantalyysi on tietysti ylipäänsä erityisen haasteellista erityisesti jos tarkastelun kohteena on kirjallisuuteen vastikään syntynyt, tulemisen tilassa oleva lajipoetiikka tai -rykelmä, kuten dystooppinen fiktio Suomessa, sillä perinne voi olla vasta muotoutumassa. Historiallisesti katsoen klassisten lajiperinteiden ydinteosten välillä voi olla satojenkin vuosien aikaero, kuten esimerkiksi sankari- tai kansalliseepoksen lajiin kuuluvat Homeroksen 700-luvulla eKr. kirjoittama *Odysseia* ja Vergiliuksen vuosina 29–19 eKr. kirjoittama *Aeneis* osoittavat. Esimerkki on äärimmäinen mutta tuo kuitenkin esiin keskeisen näkökohdan. 1990-luvulta lähtien Suomessa yleistynyt dystooppinen fiktio voi kehittyä tulevaisuudessa suuntiin, joita on vaikea ennakoita.

Nähdäkseni kirjallisuudentutkimus tarvitsee niin sanottua periferian lajiteoriaa, joka huomioi pienten kirjallisuuksien erityisyyden myös niiden tavassa kotouttaa, innovoida ja luoda uusia lajeja ja suuntauksia. Tällainen deskriptiivinen ”teoria” voi nousta historiallisen lajitutkimuksen ihanteen mukaisesti kirjallisuuden historiatietoisesta ja laaja-alaisesta tarkastelusta, jossa hyväksytään niin pienet, sirpaleiset kuin kansainväliset ja kotoperäiset lajit ja pyritään niiden kuvailuun ja yleisempien lainalaisuuksien hahmottamiseen. Yleisten linjojen hahmottelu nojaa väistämättä yksittäisten lajien analyysiin.

Viitteet

¹ Fowler (1982, v–vi) kirjoittaa muun muassa näin: ”I am aware of the comparatists’ objections to genre studies on a national basis, and agree with them. But I have had to weigh against this the great differences between the orders of genres in different literatures. Some kinds, indeed, occur exclusively in one, without equivalent elsewhere. Many are international, however, and the decision to concentrate on a single literature was primarily a choice of scale. [...] The generic nature of literature may be such that one extensive literature may stand as an exemplar of literature itself. If I am thought to be wrong in this, the book may be mentally retitled *Kinds of English Literature*.”

² Viittaan tässä laajaan keskusteluun teorioiden ja käsitteiden ”matkustamisesta”, jota on käyty humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä 1980-luvulta lähtien. Edward W. Said (1983) on eräs varhaisista teorioiden matkustamista käsitelleistä ja matkustavien teorioiden väistämätöntä muuttumista käsitelleistä teoreetikoista. Mieke Bal (2009) korostaa Saidista poiketen käsitteiden matkustamista, joka tapahtuu hänen nähdäkseen helpommin kuin kokonaisten teorioiden migraatio. Birgit Neumann ja Ansgar Nünning (2012, 9, 11) korostavat aiemman tutkimuksen hengessä, että käsitteet ja teoriat väistämättä muuttuvat ylittäessään oppialojen sekä akateemisten, kansallisten ja tutkimuskulttuurien rajoja tai matkatessaan aikakaudesta tai funktionaalaisesta alasyntemistä toiseen. He käsittelevät myös esimerkiksi välittäjähahmojen ja medioiden roolia käsitteiden migraatioissa. Kirjallisten lajien migraatio ei luonnollisestikaan muistuta kaikissa suhteissa tieteen migraatiota mutta tiede tarjoaa tässä kuitenkin luontevan vertailukohdan kirjallisuudenlajeille pohdittaessa yleisesti biologisten lajien ja kulttuuristen objektien ja kommunikaation koodien leviämisen eroja.

³ Esimerkiksi Christopher Prendergast (2004) pitää Pascale Casanovan teoksessaan *La République mondiale des lettres* (1998) esittämää, kansallisten kirjallisuuksien välistä suhdetta totalisoivasti kilpailun ja kamppailun kautta selittävää mallia liian ohuena. Casanovan mallissa kirjallisuudet ja kansakunnat kamppailevat siitä, kuka saa määrittää aikansa kirjalliset ihanteet ja siten tuottaa myös keskustan ja periferian valtasuhteen kamppailun voittaneen tahon ja muiden välille. Prendergast (2004, 12) huomauttaa perustellusti, että kilpailu ei ole ainoa kirjallisuuksien välinen suhde tai kirjallisuutta muuttava tekijä, eivätkä kirjallisuudet tai kansakunnat ole monoliittisiä vaan niiden sisällä voi olla erilaisia jännitteitä, kuten luokkaan, sosiaaliseen sukupuoleen tai alueeseen liittyviä.

⁴ On selvää, että mainitut ilmiöt voivat ilmetä myös suuremmissa kirjallisuuksissa. Monet niistä ovat kuitenkin tyyppisempiä pienille kirjallisuuksille muun muassa resurssien rajoittuneisuuden ja kirjallisten vaikutteiden tyyppillisen kulkuunnan takia.

⁵ Lagervall (1834, 127) kirjoittaa näytelmänsä jälkisanoina näin: ”Aine eellä-käypään murhekuvaukseen on jo ammuin käsitetty Englannin kielellä Shakespearilta ja kerrattu ikään kuin se olisi tapahtunut Skottlannissa; mutta Valter Scott, tarussaan (History of Scotland,) kieltää sen siellä tapahtuneen. Missä se sitten olisi tapahtunut? Kotimassamme [sic]. Sen jälkeen on sama Murhekuvaus (mitetty [sic] Macbeth) käännetty usiammillen kielillen, se on vaikuttanut minua toimittamaan tätä mejjän omalla kielellämme, ojentain sitä sen jälkeen kuin minä olen luullut asian vaativan ettei Valter Scott voisi siinä mitää kiistää”.

⁶ ”Sukupuolten taistelu” olisi temaattisesti laaja ja rönsyilevä alalaji, sillä sen piiriin mahuisivat kaikki sukupuolten väliseen kampaaluun keskittyvät teokset huolimatta niiden muista lajiipiirteistä. Tässä suhteessa kyse on ennemminkin temaattisesta ryhmittelystä kuin fowlerilaisesta lajijäsenyuksesta. Larbalestier (2002, 42) itsekin huomauttaa, että hänen sukupuolten taistelun määritelmänsä sisältää kaikki sukupuolten suhteita käsittelevät tekstit feministisistä utopioista ja miesten kirjoittamista pro-feministisistä teksteistä miesten tai naisten määräsvaltaa kuvaaviin teksteihin mutta myös epätyypillisempiin aihetta käsitteleviin teksteihin.

⁷ Muita Larbalestierin (2002, 51) mainitsemia teoksia ovat Westin ”The Last Man” (1929), Coppelin ”For Sacred San Francisco” (1969), Boydin *Sex and the High Command* (1970) ja Cooperin *Who Needs Men?* (1972).

⁸ Viittaan tässä esimerkiksi Johanna Sinisalon *Auringon ytimeen* (2013), joka sisältää viittauksen muun muassa H. G. Wellsiin, ja Esa Mäksisen *Totuuskuutioon* (2015), jonka motot ovat lainauksia Bradburyn *Fahrenheit 451:stä* ja George Orwellin romaanista *Vuonna 1984* (*Nineteen Eighty-Four*, 1949).

⁹ Larbalestier (2002, 43, 46–47) mainitsee sukupuolten taistelun motiiveina niin partenogeesiksen, lesbouden kuin roolien nurinkääntämisen ja hyönteismaailman kautta mallinnetun matriarkaatin.

¹⁰ Tom Moylan (2000, xiii) mainitsee tämän dystopian lajiipiirteiden kuvauksessaan: lajin teos alkaa tyyppillisesti suoraan epätoivottavassa yhteiskunnassa elävän yksilön arkielämän kuvauksesta. Esimerkiksi klassinen utopia alkaa tyyppillisesti kuvauksella ulkopuolisen henkilöhahmon eksymisestä utooppiseen yhteiskuntaan.

¹¹ Alalajiin kuuluvat nähdäkseni ainakin ruotsalaisen Fredrika Bremerin *Presidentens döttrar* (1834) ja *Hertha* (1856), norjalaisen Camilla Collettin *Amtmandens Døtre* (1854–55, 1879) ja Jonas Lien *Kommandørens døtre* (1886) sekä Juhani Ahon *Papin tytär* (1885) ja Minna Canthin *Hanna* (1886). Teosten välillä on tulkinnallisesti relevanttia intertekstuaalisuutta, esim. Canthin Hannan paras ystävä on nimeltään Edla, kuten Bremerin *Presidentens döttrar*in keskushenkilökin, ja hahmot muistuttavat myös lukuhaluja suhteen toisiaan. Ks. tarkemmin Isomaa (2011).

Lähteet

- Aumasto, Marjaana. 1996. *Rikas, Laiha ja Kaunis*. Helsinki: Kirjayhtymä. (= RLJK)
- Attebery, Brian. 2002. *Decoding Gender in Science Fiction*. New York and London: Routledge.
- Bal, Mieke. 2009. "Working With Concepts". *European Journal of English Studies* 13: 13–23.
- Casanova, Pascale. 2007. "The Ibsen Battle: A Comparative Analysis of the Introduction of Henrik Ibsen in France, England and Ireland". In *Anglo-French Attitudes: Comparisons and Transfers Between English and French Intellectuals Since the Eighteenth Century*, edited by Christophe Charle, Julien Vincent and Jay Charle, 214–233. Manchester: Manchester University Press.
- Casanova, Pascale. 1998. *La République mondiale des Lettres*. Paris: Seuil.
- Fishelov, David. 1994. "Strange Life and Adventures of Biological Concepts in Genre Periodization". *Canadian Review of Comparative Literature* 21: 613–626.
- Fowler, Alastair. 1982. *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Oxford University Press.
- Gottlieb, Erika. 2001. *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Heath, Stephen. 2004. "The Politics of Genre". In *Debating World Literature*, edited by Christopher Prendergast, 163–174. London & New York: Verso.
- Isomaa, Saija. 2009a. *Heräämisten poetiikkaa. Lajeja ja intertekstejä Arvid Järnefeltin romaaneissa Isänmaa, Maaemon lapsia ja Veneh'ojalaiset*. Helsinki: SKS.
- Isomaa, Saija. 2009b. "Sentimentalistisia juonteita pohjoismaisessa realismissa". *Avain* 2/2009: 5–20.
- Isomaa, Saija. 2011. "Papin tytär pohjoismaisena tyttäromaanina". Teoksessa *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho*, toimittaneet Jyrki Nummi, Riikka Rossi ja Saija Isomaa, 23–60. Helsinki: SKS.
- Isomaa, Saija. 2013. "Moraalin ja tunteiden ristivedossa. 1800-luvun pohjoismaisen aviorikosromaanin naiset". Teoksessa *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*, toimittaneet Rossi Riikka ja Saija Isomaa, 55–86. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Isomaa, Saija. 2016. "Tunteet ja kirjallisuudenlajit. Lajien emotionaalista vaikuttavuudesta". Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*, toimittaneet Anna Helle ja Anna Hollsten, 58–79. Helsinki: SKS.
- Lagervall, J. F. 1834. *Ruunulinna: Murhekuvaus 5:Sä Tapauksessa*. Helsinki.
- Larbalestier, Justine. 2002. *The Battle of the Sexes in Science Fiction*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.

- Mohr, Dunja M. 2005. *Worlds Apart? Dualism and Transgression in Contemporary Female Dystopias. Critical Explorations in Science Fiction and Fantasy 1*. Jefferson, NC: McFarland.
- Moretti, Franco. 1998. *Atlas of the European Novel 1800–1900*. New York: Verso.
- Moretti, Franco. 2004. "Conjectures on World Literature". In *Debating World Literature*, edited by Christopher Prendergast, 148–162. London and New York: Verso.
- Moylan, Tom. 2000. *Scraps of the Untained Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Boulder, CO: Westview Press.
- Moylan, Tom & Raffaella Baccolini. 2003. *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. London: Routledge.
- Neumann, Birgit & Ansgar Nünning. 2012. "Travelling Concepts as a Model for the Study of Culture". In *Travelling Concepts for the Study of Culture*, edited by Birgit Neumann and Ansgar Nünning, 1–22. Berlin and Boston: De Gruyter.
- Nummi, Jyrki. 2012. "Modernist Asymmetries: Centre, Periphery, and Juhani Aho's *Yksin*". In *Ouest–est. Dynamiques centre–périphérie entre les deux mitités du continent. Des regards interdisciplinaires*, edited by Traian Sandu, Patrick Renaud, Judit Maár and Julia Nyikos, 363–380. Paris: L'Harmattan.
- Nummi, Jyrki. 2011. "Helsinki–Tukholma–Iisalmi. Keskusta, periferia ja Juhani Aho". Teoksessa *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho*, toimittaneet Jyrki Nummi, Riikka Rossi ja Saija Isomaa, 285–319. Helsinki: SKS.
- Prendergast, Christopher. 2004. "The World Republic of Letters". In *Debating World Literature*, edited by Christopher Prendergast, 1–25. London and New York: Verso.
- Russ, Joanna. 1980. "Amor Vincit Foeminam: The Battle of the Sexes in SF". *Science-Fiction Studies* 20 (7), Part 1: 2–15.
- Said, Edward W. 1983. "Traveling Theory". In *The World, the Text, and the Critic*, 226–247. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Salminen, Jan. 2012. *Äidinmaa*. Helsinki: Tammi. (= Ä)